

Baseny i kąpieliska Górnego Śląska na wybranych przykładach z okresu międzywojennego

Anna Syska

Nowoczesne budownictwo sportowe sięga swymi początkami XIX w. Dotyczy to także budowy basenów i kąpielisk. Pływanie rozpowszechniło się dzięki wojsku i szkoleniu wojskowemu, gdzie było elementem przysposobienia rekrutów. Po wojnach napoleońskich zmiana zaczęła ulegać zarówno technika wojskowa, jak i system przygotowania żołnierzy do walki. Początkowo trenowano na akwenach istniejących, z biegiem czasu zaczęły powstawać pierwsze budowle. W drugiej połowie XIX wieku pływania uczono także męską młodzież szkolną. Wraz z rozwojem medycyny i wodolecznictwa, oraz zwracania większej wagi na higienę rozwijało się także budownictwo basenów. Początkowo obiekty takie powstawały w miejscowościach uzdrowiskowych. W latach 80. XIX wieku, dzięki rozwojowi nowoczesnych systemów wodno-kanalizacyjnych, zaczęto wznosić baseny także w miastach. Przed I wojną światową ta dyscyplina sportu była na tyle rozpropagowana, że kryte pływalnie mieściły się praktycznie w każdym większym mieście. Okres międzywojenny przyniósł dalszy rozwój tego typu budownictwa. Popularna była idea, że „sport w życiu nowoczesnego społeczeństwa to potrzeba obyczajowa, a zarazem czynnik kultury demokratycznej”¹, która zaowocowała szerokim dostępowo do obiektów sportowych.

Po zakończeniu I wojny światowej nie została ostatecznie rozwiązana kwestia górnośląskiej części granicy polsko-niemieckiej – nastąpiło to dopiero w 1922 roku. Obszar Górnego Śląska w okresie międzywojennym był podzielony pomiędzy trzy państwa: Republikę Weimarską (potem III Rzeszę), Czechosłowację oraz II Rzeczpospolitą, z czego największy obszar należał do Niemiec. Obecny stan badań nie pozwala precyzyjnie określić liczby basenów i kąpielisk wówczas funkcjonujących. Można jednak stwierdzić,

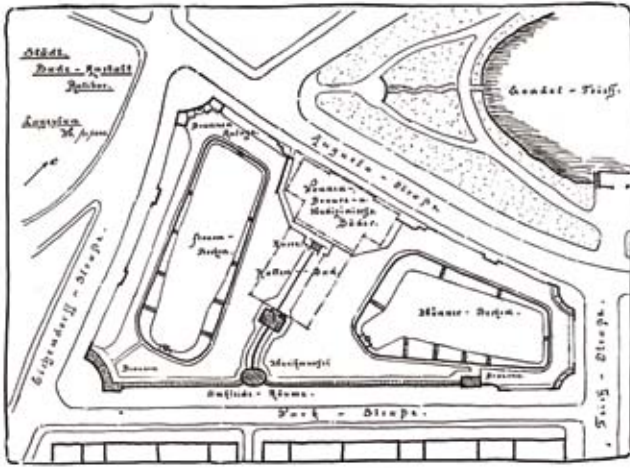
że były w każdym większym mieście regionu. Do najważniejszych ówczesnych przykładów tego typu obiektów należy zaliczyć baseny w Katowicach, Gliwicach (Gleiwitz) oraz Zabrze (Hindenburg).

Najliczniejszą grupę spośród powstałych w okresie międzywojennym na terenie Górnego Śląska basenów i kąpielisk stanowiły baseny na wolnym powietrzu. Były projektowane najczęściej jako założenia kompleksowe składające się z kilku niecek, przebieralni, natrysków, kawiarni oraz trybun. Tego typu obiekty powstały np. w Katowicach, Chorzowie, Zabrzu, Gliwicach, Raciborzu (Ratibor), Opawie i Wiśle. Mniej liczną grupę stanowią kąpieliska lokowane na naturalnych akwenach wodnych, które wyposażano, podobnie jak poprzednią grupę, w zaplecze socjalne. Takie przykłady powstały m.in. w Katowicach oraz Gliwicach.

Najmniej liczną, ale zarazem najciekawszą pod względem architektonicznym grupę, stanowią baseny kryte. Do dziś zachowały się pływalnie w Zabrzu, Bytomiu (Beuthen) i Katowicach. Obiekty te miały również w szereg pomieszczeń, w których znajdowały się m.in. łaźnie parowe, wanny do kąpieli indywidualnych, gabinety do fizjoterapii, pomieszczenia służące do kąpieli solankowych, zakłady fryzjerskie oraz kawiarnie. Pośród architektów projektujących górnośląskie baseny należy wymienić Otto Reichnera, Carla Schmidta, Alberta Krawietza oraz Stefana Tworowskiiego. Ich projekty wpisują się w ogólnoeuropejskie tendencje architektoniczne, niektóre oceniane są jako wybitne (Wiśła²). Do najciekawszych obiektów można zaliczyć: basen otwarty w Raciborzu, kąpielisko w Zabrzu-Maciejowie oraz basen kryty Bytomiu – wszystkie położone na terenie Republiki Weimarskiej.

1. *Budowa terenów i urządzeń sportowych*, pod red. W. Osmolskiego i H. Jeziorowskiego, Warszawa 1928, s. XXXIV.

2. *Wiśłocka Izabela, Awangardowa architektura polska 1918-1939*, Warszawa 1968, s. 200.



1. Racibórz, plan założenia kompleksu basenów, wg: Ratibor, Berlin-Halensee 1927, s. 6

Racibórz, basen przy ulicy Bema

Racibórz może poszczycić się bogatą tradycją sportów wodnych. Właśnie tam powstał pierwszy na Górnym Śląsku klub wioślarski – założony w 1888 roku *Ruderverein Ratibor*³. Przed I wojną światową w mieście istniały dwa kąpieliska na Odrze⁴. Były to wznoszone w miesiącach letnich konstrukcje drewniane, demontowane po zakończeniu sezonu. W 1915 roku rozważano budowę basenu, biorąc pod uwagę różne lokalizacje⁵. Trzy lata później powstał staw na terenie Parku Eichendorffa, pełniący funkcje kąpielowe.

Uchwałą z 9 września 1923 roku Rada Miasta zdecydowała o budowie nowego obiektu kąpielowego. Prace ziemne rozpoczęto w 1924 roku, w lipcu następnego roku oddano go do użytku. Powstał zespół basenów na wolnym powietrzu zajmujący niewielką działkę (1,3 ha) o kształcie trapezu pomiędzy dzisiejszymi ulicami Bema, Eichendorffa i Parkową, sąsiadującą z zabudową mieszkaniową i więzieniem. Założenie składało się z dwóch niecek⁶: jednej dla kobiet, drugiej dla mężczyzn. Całość została ogrodzona murem, którym oddzielono także część dla kobiet od części dla mężczyzn. Wzdłuż murów znajdowały się ciągi drewnianych przebieralni, na których zakończeniach usytuowane były pomieszczenia z prysznicami, pośrodku znajdowała się rotunda, która służyła jako muszla koncertowa. Przy każdej niecce znajdowała się piaskowa i trawiasta plaża oraz żelbetowa wieża do skoków. Woda, przechodząc przez stację filtrów, gdzie dodatkowo była chlorowana⁷, dostarczana była z czterech studni artezyjskich oraz ze Stawu Gondolowego z pobliskiego parku.

Stylistyka architektoniczna kompleksu była spójna z otaczającym go budownictwem mieszkaniowym. Nieregularny kształt i niewielka powierzchnia działki wymusiły na projektancie zastosowanie oszczędnych form architektonicznych. Budynek mieszczący natryski i muszlę koncertową, pomimo swojej niewielkiej kubatury, stanowiły wyróżniki założenia. Obydwa miały

proste, geometryczne bryły nakryte stromymi dachami, nie posiadały zdobień. Architektura, która została tutaj zdominowana przez urbanistykę, nie wyróżniała się szczególnym wyrazem artystycznym, jednak była klarownie zakomponowana, spełniając przypisane jej potrzeby użytkowe.

W 1978 roku raciborski basen został przebudowany, drewniane przebieralnie zamieniono na murowane, wyremontowano niecki. Obiekt funkcjonował do 1997 roku, kiedy został zniszczony przez powódź. W 2008 r. teren został sprzedany prywatnemu inwestorowi, budynki zostały rozebrane. Planowana jest w tym miejscu budowa osiedla mieszkaniowego.

Zabrze-Maciejów, Kąpielisko Leśne przy ulicy Srebrnej

Wieś Maciejów została przyłączona do Zabrza w 1927 roku⁸ w wyniku reformy administracyjnej. W okresie międzywojennym w mieście powstały liczne urządzenia sportowe, m.in. stadion miejski (1934) wraz z basenem oraz Miejski Zakład Kąpielowy.

Budowa kąpieliska w Maciejowie została rozpoczęta w 1933 roku. Założenie wykorzystywało istniejący staw, który powstał w miejscu wyrobiska cegielni. Wyrównano brzegi i oczyszczono nieckę, dno wysypano żwirem i piaskiem, wybrukowano brodzik⁹, wzniesiono przebieralnie, toalety, kasy, a teren ogrodzono, usuwając uprzednio część drzewostanu, wybudowano wieżę do skoków. Otwarcie obiektu odbyło się w 1936 roku.

Kąpielisko zajmuje obszerną działkę na zachodnich obrzeżach miasta. Przy jej wschodniej krawędzi znajdują się budynki kas i socjalny. Oba usytuowane są względem siebie prostopadle, połączone są zadaniem wspartym na filarach, które stanowi zarazem bramę wejściową. Obydwa są parterowe, murowane, nakryte płaskimi dachami z jednej strony podpartymi filarami. Budynek socjalny mieści sanitariaty oraz cią-

8. Szczech Bernard, *Zabrze w fotografii*, Zabrze 1995, s. VIII.

9. Hnatyszyn Piotr, *Kalendarium zabrzańskie*, Zabrze 2006, s. 47.

2. Zabrze-Maciejów, Kąpielisko Leśne, 1933-1936, fot. A. Syska



3. Sput Piotr, *Z dziejów raciborskiego sportu*, Racibórz 2006, s. 16.

4. Tamże, s. 41.

5. Tamże, s. 42.

6. *Ratibor*, Berlin-Halensee 1927, s. 60.

7. Tamże.



3. Zabrze-Maciejów, Kąpielisko Leśne, budynek przebieralni, 1933-1936, fot. A. Syska

gi boksów przebieralni przesłonięte odcinkami ścian. Ściany te oraz filary zostały wzniesione z bloków grubo ciosanego piaskowca. Niecka ma kształt nieregularny, betonowo-ziemna grobla oddziela część dla pływających od części dla niepływających.

Budynki kąpieliska stanowią przykład architektury racjonalnej, nie awangardowej, gdzie forma została wymuszona przez funkcję. Obiekty o niewielkich kubaturach dobrze wpisują się w przestrzeń całego założenia kąpieliska oraz współgrają z otaczającą je zielenią. Oszczędne, horyzontalne elewacje zostały wzbogacone grą światła i cienia tworzącą się pomiędzy filarami i odcinkami ścian oraz na nich. Kąpielisko Leśne zostało zaprojektowane w sposób na tyle funkcjonalny, że potrafi jednorazowo przyjąć nawet kilkaset użytkowników. Do dnia dzisiejszego dotrwało bez większych zmian, dodano tylko pochylnie dla niepełnosprawnych.

Bytom, zakład kąpielowy przy ulicy Parkowej

Zakład kąpielowy w Bytomiu powstał według projektu Carla Schmidta z 1929 roku¹⁰, a oddano go do użytku w 1930 roku. Został usytuowany na skraju rozległego Parku Miejskiego w miejscu pochodzącego z 1868 roku budynku łaźni miejskiej¹¹. Ten wolno sto-

jący obiekt dopełnia funkcje rekreacyjne zachodniej części miasta¹².

Rzut zespołu został zakomponowany wokół wewnętrznego dziedzińca. Bryła jest rozczłonkowana, składa się z różnej wielkości prostopadłościennych części, które odpowiadają poszczególnym funkcjom. Największa jest hala z basenem pływackim, która ma wysokość trzech kondygnacji i została doświetlona z trzech stron. Niecka basenu ma wymiary 33,3 x 12 m. Najwyższą część bryły zakładu kąpielowego stanowi sześciokondygnacyjna wieża usytuowana po

12. W Parku Miejskim znajduje się ponadto zespół basenów na wolnym powietrzu.

4. Bytom, zakład kąpielowy, Carl Schmidt, 1929-1930, karta pocztowa, zbiory prywatne



10. Szczypka-Gwiazda Barbara, *Pomiędzy praktyką a utopią. Trójmiasto Bytom-Zabrze-Gliwice jako przykład koncepcji miasta przemysłowego Republiki Weimarskiej*, Katowice 2003, s. 71. Fragment dotyczący basenu w Bytomiu został opublikowany także w: Szczypka-Gwiazda Barbara, *Awangarda i tradycja. Kierunki rozwoju urbanistyczno-architektonicznego Bytomia w dwudziestolecie międzywojennym*, [w:] *Bytom i jego dziedzictwo w 750-lecie nadania praw miejskich*, Katowice 2004, s. 216-217.

11. Gano-Kotula Ariana, *Architektura śródmieścia Bytomia*, Gliwice 1995, s. 41.



5. Bytom, zakład kąpielowy, hala basenowa, Carl Schmidt, 1929-1930, fot. A. Syska

północnej stronie dziedzińca. W wieży znajdują się kotłownia oraz zbiorniki na ciepłą wodę. Boczne, trój-kondygnacyjne skrzydła zajmują m.in. pomieszczenia łaźni, sauny, pralnia, suszarnia. Konstrukcja nośna została wykonana z żelbetu, ściany osłonowe i działowe z cegły, natomiast dach nad halą z basenem ma konstrukcję stalową.

Ogólny kształt architektoniczny obiektu stawia go w rzędzie budynków nowoczesnych. Składa się na to zestawienie wielkości i proporcji brył. Nie burzy tego wrażenia zakomponowanie elewacji zachodniej jako odbicia lustrzanego elewacji wschodniej oraz symetria dwóch pozostałych fasad oraz planu. Całość skomponowana jest z horyzontalnych bloków, zrównoważonych wertykalnym akcentem w postaci wieży. Zastosowanie dużej ilości zróżnicowanych okien nadaje zakładowi kąpielowemu lekkości. Jego wyraz artystyczny wzbogacony jest przez kontrast kolorystyczny elewacji, które obłożono cegłą klinkierową oraz jasnymi płytkami ceramicznymi w przypadku najbardziej wysuniętych partii, co dodaje dynamiki całej kompozycji.

Obiekt bytomski, oprócz funkcji pływalni i łaźni, pełnił również funkcje zakładu przyrodoleczniczego. Wykonywano w nim kąpiele tlenowe, jodoborowe,

kwasowęglowe oraz solankowe¹³, do których wykorzystano źródła z pobliskiej kopalni „Karsten-Centrum”. Na uwagę zasługuje ponadto system wentylacji i magazynowania wody.

Podsumowanie

Wymienione baseny z racji swojej funkcji, która wymusza zastosowanie konkretnych rozwiązań, nie były łatwym tematem projektowym. Formy budynków są proste, oszczędne w wyrazie, mają wyważone proporcje, ich rzuty są klarowne, nie ma w nich przypadkowości. Podobnie jest z elewacjami, które odzwierciedlają funkcje wewnątrz, są nieskomplikowane, nie mają zbędnych elementów dekoracyjnych. Obiekty, pomimo prostoty, projektowane były z dbałością o każdy szczegół, dobór materiałów oraz estetykę całości. Nie są to jednak budynki awangardowe, które mogłyby zadziwić, czy szokować swoją formą. Można określić je jako nowoczesne, wyrażające ducha epoki poprzez samą swoją funkcję. Bowiem tak jak „nie można [było] wyobrazić sobie życia (...) bez ćwiczeń fizycznych”¹⁴, tak nowoczesne miasto nie mogło istnieć bez obiektów sportowych.

13. Gano-Kotula Ariana, *Architektura śródmieścia...*, s. 40.

14. Określenie Karla Brandta, cyt. za: Norwerth Edgar, *Budownictwo sportowe w Niemczech*, „Architektura i Budownictwo”, 1930, z. 11, s. 443.